

Δημογραφικές εξελίξεις καί πληθυσμιακή πολιτική στήν Κύπρο

του
Αντώνη Μαλαού
M.A. Dev. Econ.

1. γενικά

Ο πληθυσμός της Κύπρου, περιλαμβανομένων των Τουρκοκυπρίων, αυξήθηκε κατά την περίοδο 1946-1960 με ετήσιο ρυθμό 1,7%, ενώ κατά την περίοδο μεταξύ του 1960-1973 ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού μειώθηκε σε 0,8%. Σάν αποτέλεσμα των συνεπειών της εισβολής (πολέμου και μαζικής μεταναστεύσεως) σημειώθηκε τό 1974 μείωση στό απόλυτο μέγεθος του έλληνοκυπριακού πληθυσμού κατά 20.000 περίπου. Μέ βάση τά τελευταία διαθέσιμα στοιχεία ο ρυθμός μεταβολής του έλληνοκυπριακού πληθυσμού τό 1978 σε σύγκριση μέ τό 1977 ήταν αυξητικός (0,7%).

Πριν αναφέρουμε τίς συνέπειες τίς μειώσεως του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού θά ήταν σκόπιμο νά εξετασθεί πώς οι δημογραφικές εξελίξεις στήν Κύπρο συγκρίνονται μέ τίς αντίστοιχες άλλων χωρών. Η δημογραφική εξέλιξη διακρίνεται γενικά σε τρείς φάσεις: Η πρώτη φάση, πού ήταν κυρίως χαρακτηριστική των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών στίς άρχές του 20ου αιώνα και χαρακτηρίζει ακόμα μερικές από τίς χώρες αυτές, διακρίνεται από ύψηλό ρυθμό γεννήσεων και θανάτων, τό επίπεδο των οποίων δέν διαφέρει πολύ, έτσι, ώστε ο ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού νά είναι πολύ χαμηλός. Η δεύτερη φάση τήν όποία διέρχονται οι αναπτυσσόμενες χώρες χαρακτηρίζεται από μειούμενο ρυθμό γεννήσεων και θανάτων. Ο ρυθμός όμως θανάτων πέφτει ταχύτερα σε σχέση μέ τό ρυθμό γεννήσεων, έτσι, ώστε ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού νά αυξάνει (transitional growth). Η τρίτη φάση τήν όποία διέρχονται οι αναπτυγμένες χώρες χαρακτηρίζεται από ρυθμό γεννήσεων πού πέφτει, ενώ ο ρυθμός θνησιμότητας σταθεροποιείται σε χαμηλό επίπεδο, έτσι, ώστε ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού ελαττώνεται. Θά μπορούσε νά λεχθεί ότι ή Κύπρος μέ μειούμενο ρυθμό γεννήσεων και θανάτων έχει εισέλθει στήν τρίτη φάση, άπεχει όμως του πολύ χαμηλού ρυθμού αύξησης του πληθυσμού των χωρών τής Εύρώπης. Ειδικότερα, όσον άφορά τό δείκτη θνησιμότητας, παρατηρείται ότι παρ' όλο πού ο γενικός δείκτης είναι χαμηλός και συγκρίνεται άρμονικά μέ τούς αντίστοιχους δείκτες των ευρωπαϊκών και άλλων αναπτυγμένων χωρών, ο δείκτης βρεφικής θνησιμότητας είναι σχετικά ύψηλός και έχει περιθώρια γιά βελτίωση.

Ποιές είναι τώρα οι συνέπειες τίς μειώσεως του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού;

Βασική συνέπεια είναι ή μεταβολή στήν πληθυσμιακή σύνθεση. Η συνάρτηση μεγέθους πληθυσμού και όμάδας ηλικίας άπεικονίζεται κανονικά σε σχήμα υπό μορφή πυραμίδας μέ βάση τίς μικρές ηλικίες πληθυσμού και κορυφή τίς μεγάλες. Η πυραμίδα αυτή αλλοιώνεται μέ τίς μεταβολές στό ρυθμό αύξησης του πληθυσμού. Έτσι, ή μείωση στό ρυθμό αύξησης του πληθυσμού στήν Κύπρο είχε σαν αποτέλεσμα τί

μείωση στη βάση της πυραμίδας. Το ποσοστό παιδιών ηλικίας κάτω των 15 χρόνων μειώθηκε από 36% το 1960 σε 25,5% το 1976, ενώ το ποσοστό των μεσασίας ηλικίας ατόμων (15-64 ετών) αυξήθηκε από 57% περίπου σε 65% και αυτό των προχωρημένης ηλικίας (65 χρόνων και πάνω) από 7% σε 10%. Το συμπέρασμα είναι ότι σαν αποτέλεσμα των δημογραφικών αυτών εξελίξεων σημειώθηκε γήρανση του πληθυσμού με την έννοια ότι έχει αυξηθεί το ποσοστό των μεγαλύτερων ηλικιών ατόμων σε σύγκριση με εκείνο των μικρότερων ηλικιών.

Μιά δεύτερη συνέπεια των δημογραφικών μεταβολών σχετίζεται με τον αντίκτυπο που έχει η μείωση του αριθμού του πληθυσμού ηλικίας των 15 χρόνων στον αριθμό των μαθητών, των σχολικών κτηρίων και του διδακτικού προσωπικού. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζεται είναι το αντίθετο εκείνου των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών που άποσκοπούν, με τη μείωση στο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, να εξοικονομήσουν πόρους, που θα τούς διαθέσουν για την παιδεία και άλλες υπηρεσίες και θα τούς διαχετεύσουν σε έργα υποδομής και παραγωγικές επενδύσεις για αύξηση του βιοτικού επιπέδου.

Τρίτη συνέπεια της μείωσης του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού, σε συνάρτηση με την αύξηση του μέσου όρου ζωής, είναι η αύξηση του αριθμού των υπερηλικών και η ανάγκη παροχής πρόσθετων αναλόγων διευκολύνσεων και υπηρεσιών, όπως στεγών υπερηλικών κτλ. Συναρτήσει είναι και η αύξηση του δείκτη εξαρτήσεως, δηλαδή του ποσοστού πληθυσμού ηλικίας 65 και άνω χρόνων, πάνω στην ομάδα ηλικιών 15-65 χρόνων. Συνέπεια αυτό είναι η ανάγκη αύξησης της συνεισφοράς από μέρους των εργαζομένων στα Ταμεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων για κάλυψη των αυξημένων δαπανών λειτουργίας τους.

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι συνέπειες των δημογραφικών εξελίξεων για το μέγεθος και τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού που αποτελεί βασικό συντελεστή παραγωγής και ανάπτυξης. Είναι γνωστό ότι η κυπριακή οικονομία έχει σήμερα φθάσει σε επίπεδο πλήρους απασχολήσεως με ποσοστό ανεργίας που κυμαίνεται μεταξύ 1-2% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Ήδη υπάρχουν τομείς που παρουσιάζουν έλλειψεις εργατικού δυναμικού, με δυσμενείς επιπτώσεις στο ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας.

Μέχρις ενός βαθμού είναι δυνατή η υποκατάσταση του συντελεστή της εργασίας στη διαδικασία παραγωγής με την προώθηση σχεδίων εντάσεως κεφαλαίου παρά σχεδίων εντάσεως εργασίας. Επίσης μεσοπρόθεσμα είναι δυνατό να ληφθούν μέτρα για αύξηση του εργατικού δυναμικού στα πλαίσια του υφιστάμενου πληθυσμιακού μεγέθους με την ενθάρρυνση της εισδοχής μεγαλύτερου αριθμού γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Και εδώ υπάρχουν περιθώρια, λαμβανομένου υπ' όψη ότι μόνο το 22% του πληθυσμού μεταξύ των Κυπρίων γυναικών εργάζονται, ενώ το αντίστοιχο πο-

σοστό σε αναπτυγμένες χώρες ξεπερνά το 33%. Στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες το ποσοστό αυτό είναι ακόμα μεγαλύτερο (45% περίπου).

Άλλο μεσοπρόθεσμο μέτρο που θα μπορούσε να ληφθεί, για αύξηση του εργατικού δυναμικού, είναι ο επαναπατρισμός Κυπρίων που εργάζονται στο εξωτερικό και η μείωση στη μετανάστευση. Η μετανάστευση έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις δημογραφικές εξελίξεις της κυπριακής οικονομίας, και επηρέασε τόσο την αύξηση όσο και τη δημογραφική δομή. Στην περίοδο 1960-73 ο αριθμός των μεταναστών ανέβηκε σε 41.000 άτομα, δηλαδή στο 60% περίπου της φυσικής αύξησης του πληθυσμού. Στην περίοδο 1960-76 η μετανάστευση ανέβηκε σε 54.000 άτομα ή 64% της φυσικής αύξησης του πληθυσμού. Από το 1963 υπάρχει στάσιμα στοιχεία της μετανάστευσης μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών.

Το ποσοστό των παιδιών που μεταναστεύουν ανέρχεται στο 25% του συνόλου των μεταναστευόντων, που είναι το ίδιο με την αναλογία των παιδιών στο σύνολο του πληθυσμού. Έξ άλλου η αναλογία των μεταναστευόντων μεσασίας ηλικίας, 15-44 ετών, είναι μεγαλύτερη σε σύγκριση με το ποσοστό τους στον πληθυσμό, πράγμα που έχει δυσμενή άλυσιδωτή επίδραση πάνω στη γεννητικότητα του πληθυσμού και τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού. Ένθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι η μετανάστευση παρουσιάζει μείωση από 12.000 το 1960 σε 1.800 το 1978.

Τα πιο πάνω μεσοπρόθεσμα μέτρα πολιτικής είναι δυνατό να ικανοποιηθούν ή να αμβλύνουν τις ανάγκες της οικονομίας σε εργατικό δυναμικό στα λίγα προσεχή χρόνια, μακροπρόθεσμα όμως η αντιμετώπιση του θέματος απαιτεί τη χάραξη κατάλληλης πληθυσμιακής πολιτικής.

Το πληθυσμιακό πρόβλημα εμφανίζεται με διπλή έννοια, σαν πρόβλημα υπερπληθυσμού για μερικές χώρες και σαν πρόβλημα υποπληθυσμού για άλλες. Υπάρχει, λοιπόν, ένα μέτρο με βάση το οποίο να μπορεί να καθορισθεί το άριστο μέγεθος του πληθυσμού μίας χώρας, το λεγόμενο «optimum»; Σάν ένα τέτοιο μέτρο, από οικονομικής απόψεως, θα μπορούσε να θεωρηθεί η σχέση μεταξύ πληθυσμού και επιπέδου ευημερίας, κατά την οποία το μέγεθος του πληθυσμού είναι τόσο μεγάλο, ώστε να είναι σε θέση να αξιοποιηθεί πλήρως τους διαθέσιμους συντελεστές παραγωγής με σκοπό τη μεγιστοποίηση του βιοτικού επιπέδου. Και πάλι όμως η σχέση μεταξύ πληθυσμού - πληρους αξιοποίησε των πόρων επηρεάζεται διαχρονικά από τον άγνωστο παράγοντα της τεχνολογικής εξέλιξης. Όταν ο Malthus ανάπτυσσε την άπαισιόδοξη θεωρία του στο τέλος του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα θεωρούσε σαν πηγή της οικονομικοκοινωνικής κακοδιατήρησης της εποχής του -φτώχειας και ανεργίας -την αύξηση του πληθυσμού κατά αναλογικά μεγαλύτερο ρυθμό σε σύγκριση με τα μέσα διατροφής του. Σήμερα, σαν αποτέλεσμα κυρίως των τεχνολογικών εξελί-

ξων πού σημειώθηκαν ἔκτοτε, τὸ πρόβλημα γιὰ τὶς ἀναπτυγμένες χώρες εἶναι ἀντίστροφο ἐκεῖνου πού εἶδε ὁ Malthus. Ὑπάρχει δηλαδή ἀναλογικὰ μεγαλύτερη αὐξηση τῶν μέσων διατροφῆς σὲ σχέση μὲ τὸ ρυθμὸ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ πληθυσμιακὴ πολιτικὴ εἶναι ἔργο δύσκολο, γιὰτι σχετίζεται μὲ πολλοὺς μεταβλητοὺς παράγοντες πού δὲν μποροῦν εὐκόλα νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τὸ Κράτος, ὅπως ἡ γεννητικότητα, ἡ θνησιμότητα, ἡ μετανάστευση, καὶ ἀπαιτοῦν μακρὸ χρόνο νὰ ἀποδόσουν ἀποτέλεσμα. Σωστὴ προσέγγιση τοῦ θέματος θὰ ἀπαιτοῦσε τὴ λεπτομερῆ μελέτη τῶν πῶς πάνω μεταβλητῶν (γεννητικότητας, θνησιμότητας, μετανάστευσης), ὥστε νὰ προσδιορισθοῦν οἱ ἐπιδράσεις τους στὴ δημογραφικὴ ἐξέλιξη, μὲ βάση τὶς ὁποῖες νὰ τυχόν ἐπεξεργασίας συγκεκριμένα μέτρα πολιτικῆς.

2. προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῶν πληθυσμιακῶν μεταβολῶν

Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, οἱ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῶν πληθυσμιακῶν μεταβολῶν εἶναι ἡ γεννητικότητα, ἡ θνησιμότητα καὶ ἡ μετανάστευση.

(α) **Γεννητικότητα:** Ὅπως στὶς πλεῖστες εὐρωπαϊκὲς χώρες, ἔτσι καὶ στὴν Κύπρο, ἡ γεννητικότητα σημείωσε μείωση. Ὁ δείκτης γεννητικότητας ἔπρεπε ἀπὸ 30 κατὰ χιλιάδα κατοίκων τὴν περίοδο 1946-50 σὲ 25 τὴν περίοδο 1961-65 καὶ περίπου 18,5 τὴν περίοδο 1975-77, δηλ. κατὰ 40% περίπου. Ὁ δείκτης αὐτὸς συγκρίνεται εὐνοϊκὰ μὲ τοὺς ἀντίστοιχους δείκτες τῶν πῶς πολλῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν (Ἀυστρία 11,3, Βέλγιο 12,4, Γαλλία 13,8, Δ. Γερμανία 9,4, Ἑλλάδα 15,9, Ἡνωμένο Βασίλειο 12,3). Τὸ ποσοστὸ συνολικῆς γονιμότητας ἔχει μειωθεῖ ἀπὸ 3,5 παιδιά γιὰ κάθε μητέρα τὸ 1960, σὲ 2,3 τὸ 1978, εἶναι ὅμως ὑψηλότερο ἀπὸ πλεῖστες εὐρωπαϊκὲς χώρες (Στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἡ γονιμότητα μειώθηκε ἀπὸ 3,77 παιδιά κατὰ οἰκογένεια τὸ 1957 σὲ 2,0 παιδιά τὸ 1972).

(β) **Θνησιμότητα:** Ἡ μείωση στὸ δείκτη θνησιμότητας καὶ ἡ αὐξηση στὸ δείκτη μέσου ὄρου ζωῆς φαίνεται νὰ συμβαδίζει μὲ τοὺς ἀντίστοιχους δείκτες τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ὁ δείκτης θνησιμότητας ἔπρεπε ἀπὸ 14 κατὰ χιλιάδα πληθυσμοῦ τὴν περίοδο 1946-50 σὲ 11 τὴν περίοδο 1961-65, καὶ 9 περίπου τὴν περίοδο 1976-77. Τὸ ποσοστὸ ἐξ ἄλλου βρεφικῆς θνησιμότητας μειώθηκε στὴν Κύπρο ἀπὸ 35 βρέφη σὲ 1000 γεννήσεις τὴν περίοδο 1946-50 σὲ 17 βρέφη τὸ 1978. Αὐτὸ ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ὑψηλὸ σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπως ἡ Γαλλία, Ὁλλανδία καὶ Βέλγιο, ὅπου κυμαίνεται μετὰ 11-14 βρέφη κατὰ χιλιάδα γεννήσεων. Ὁ μέσος ὀρος ζωῆς μετὰ τῆς περιόδου 1948-50 καὶ 1976-77 αὐξήθηκε ἀπὸ 63,6 χρόνια σὲ 70 γιὰ τοὺς ἄνδρες καὶ ἀπὸ 68,8 σὲ 74 γιὰ τὶς γυναῖκες.

(γ) **Μετανάστευση:** Ἡ μετανάστευση σημείωσε μεταβολές στὸ διάστημα ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ μετὰ πού σὲ μεγάλου βαθμοῦ ὀφειλόταν στὶς διακυμάνσεις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Ἐτοῖ ἡ μὲση μετανάστευση τὸ 1960 καὶ 1961 ἀπὸ 12.000 καὶ 11.000 ἀντίστοιχα μειώθηκε σὲ 1.800 τὴν περίοδο 1972-73 καὶ αὐξήθηκε ἀπὸτομα τὸ 1974 σάν συνέπεια τῆς εἰσβολῆς (πάνω ἀπὸ 20.000) γιὰ νὰ κατέλθει σὲ 3.700 τὸ 1977 καὶ 1.800 περίπου τὸ 1978. Μία ἐνδειξη γιὰ τὸ ὕψος τῆς μετανάστευσης κάτω ἀπὸ σχετικὰ ὁμαλές ἐσωτερικῆς συνθήκες θὰ μπορούσε νὰ ληφθεῖ ἀπὸ τὸ μέσο ἐτήσιο ὕψος τῆς τὴν περίοδο 1965-73 πού ἦταν 1.900 περίπου άτομα τὸ χρόνο.

3. λόγοι πού ἐπιδρῶν περιοριστικὰ πάνω στὴ γεννητικότητα

Δὲν ἔχει γίνει μέχρι τώρα καμιά ἔρευνα στὴν Κύπρο γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν παραγόντων ἐκείνων πού ἐπιδρῶν περιοριστικὰ πάνω στὴ γεννητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ. Ὅμως, ἔχοντας ὅπ' ὄψη τὶς κοινωνικοοικονομικὲς ἐξελίξεις στὴν κυπριακὴ οἰκονομία καθὼς ἐπίσης καὶ παρόμοια στάδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν διέλθει ἄλλες χώρες, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴ μείωση τοῦ ρυθμοῦ γεννητικότητας συμβάλλει ἕνα σύμπλεγμα παραγόντων πού ἔχουν σχέση μὲ τὴν οἰκονομικοκοινωνικὴ ἀνάπτυξη. Δὲν ὑπάρχει ὅμως μιά συστηματικὴ θεωρία πού νὰ ἐξηγεῖ τὸ ὅλο φαινόμενο.

Κατὰ πρῶτο, ἡ μεταβολὴ στὴ γεννητικότητα μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἀλλαγὴ ἀξιών ἀναφορικὰ μὲ τὰ παιδιά καὶ τὴν τεκνοποίηση μετὰ τῶν πληθυσμοῦ. Ἐχει ἐπίσης παρατηρηθεῖ ὅτι τέτοιες ἀλλαγές στὶς ἀξίες καὶ περιορισμὸς στὴ γεννητικότητα συμβαίνουν ἐφ' ὅσον ἐπιτευχθεῖ ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Διάφοροι ἔρευντες πιστεύουν ὅτι οἱ κυριότερες μεταβλητὲς τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως πού ἐπιδρῶν πάνω στὴ γεννητικότητα εἶναι:

α) Ἡ φθίνουσα θνησιμότητα. Στὶς λιγότερο ἀναπτυγμένες χώρες ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς λόγους τῆς ὑψηλῆς γεννητικότητας εἶναι ἡ μεγαλύτερη πιθανότητα θανάτου λόγω υψηλότερου δείκτη θνησιμότητας. Ἐχει ἐπίσης σημειωθεῖ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δημογραφικῆς ἐξελίξεως (demographic transition), ὅτι ὁ δείκτης γεννητικότητας ἀκολουθεῖ μὲ κάποια καθυστέρηση μερικῶν ἐτῶν τὸ δείκτη θνησιμότητας στὴν πτωτικὴ τὸν τάση, πράγμα πού δείχνει ὅτι ὑπάρχει κάποια συνάρτηση μετὰ τῶν δύο δεικτῶν.

β) Ἡ ἀνοδος στὴν κοινωνικὴ θέση τῶν γυναικῶν. Μὲ τὴ μὸρφωση καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξέλιξη τῆς γυναικῆς δυνατὸ νὰ ὑπάρχουν δυσκολίες στὴ διευρύνση τῆς οἰκογένειας λόγω τοῦ δυσμενοῦς ἀντικτιπου πού μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ ἀξὴμένος ἀριθμὸς παιδιῶν στὴν ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία τῆς μητέρας, ὁ ἐνδεχόμε-

νος περιορισμός της ανεξαρτησίας της και των έλευθέρων ωρών της, ή μείωση στο εισόδημά της κτλ.

γ) Διαφοροποίηση στην επίδραση των έθιμων και των παραδόσεων και άλλαγή των αξιών σε σχέση με τα παιδιά. Το γεγονός ότι σήμερα το παιδί, αντί να συμβάλλει στο οικογενειακό εισόδημα, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, αυξάνει την οικονομική επιβάρυνση για την οικογένεια, συντείνει στην άλλαγή των θέσεων έναντι των παιδιών. Δύο σχετικοί παράγοντες είναι η εισαγωγή κατοπιάτου όριου ηλικίας για εργασία (15 ετών για την Κύπρο) και ο παράγων της υποχρεωτικής παιδείας. Ένα παιδί που πρέπει να πηγαίνει στο σχολείο δεν μπορεί να συμβάλλει στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος ή να εκτελεί άλλες εργασίες στο σπίτι, π.χ. να φροντίζει άλλα μικρότερα παιδιά. Επίσης η παρακολούθηση στο σχολείο επιβάλλει πρόσθετα έξοδα υπό μορφή καλύτερων ενδυμάτων, σχολικών ειδών, μεταφοράς κτλ., ακόμη και όταν η εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν. Όχι εκ τούτου, με την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και την υποχρεωτική εκπαίδευση, τα παιδιά καθίστανται μονάδες κόστους παρά εσόδων για την οικογένεια.

δ) Σε μία ανερχόμενη βιοτική επίπεδο κοινωνία κυριαρχεί η τάση εξασφάλισης όσο το δυνατό καλύτερου μέλλοντος στα παιδιά είτε με τη μόρφωση είτε με την εξασφάλιση επαρκών περιουσιακών στοιχείων, στά όποια απόδίδεται ακόμη περισσότερη σημασία, ιδιαίτερα σε χώρες όπου υπάρχουν θεσμοί, όπως της προίκας.

ε) Προγράμματα κοινωνικών ασφαλίσεων. Τα προγράμματα κοινωνικών ασφαλίσεων προστατεύουν τα άτομα από τις ανάγκες των γηρατειών, της ασθένειας και της ανεργίας. Είναι ένα μέσο ανακατανομής εισοδήματος από τις υψηλότερες στις χαμηλότερες εισοδηματικές τάξεις. Τα προγράμματα κοινωνικών ασφαλίσεων επιδρούν άρνητικά στη γεννητικότητα, εφ' όσον οι γονείς δεν στηρίζονται αποκλειστικά στα παιδιά τους για την κάλυψη των αναγκών τους στα γηρατεία καθώς και των απροβλέπτων αναγκών λόγω ασθένειας και ανεργίας.

στ) Η επίδραση της άστυφιλίας και της αλλαγής τρόπου ζωής. Σημαντικό ρόλο στη μεταβολή της γεννητικότητας διαδραματίζει η άστυφιλία με την αλλαγή του τρόπου ζωής, τις πλαυότερες ευκαιρίες για μόρφωση, την προσπάθεια για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου στο νέο μέτρο της άστικής κοινωνίας.

Ειδικότερα, στην περίπτωση της Κύπρου, σημαντική αλλαγή έχει προκύψει από το γεγονός ότι πολλά νεαρά ζευγάρια χωρίστηκαν, με τον έκτοπισμό, από τους γονείς τους και είναι υποχρεωμένα να άντεπεξέρχονται μόνο στις απαιτήσεις και φροντίδες των παιδιών τους. Δεν είναι κοντά οι γονείς των ζευγαριών ή άλλοι συγγενείς που θα μπορούσαν να αναλάβουν ένα μέρος των εργασιών στο σπίτι της εργαζόμενης μητέρας.

4. μέτρα για ενθάρρυνση της γεννητικότητας

Διάφορες άναπτυγμένες χώρες που προηγήθηκαν της Κύπρου στην άντιμετώπιση του προβλήματος της υπογεννητικότητας (Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία) έχουν πάρει μέτρα για άναχαίτισή της. Πρέπει να παρατηρηθεί από την άρχη ότι η άποτελεσματικότητα των μέτρων αυτών πολύ εξαρτάται από τις ειδικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και άξίες της κάθε χώρας. Αύτός είναι ο λόγος που δεν σημειώνεται άμοιόμορφη άνταποκρίση του πληθυσμού μεταξύ των διαφόρων χωρών σε ένα και το αύτό μέτρο.

(α) *Οικογενειακές παροχές*: Το μέτρο αύτό άποτελείται από συστηματική οικονομική ενίσχυση σε οικογένειες με εξαρτώμενα παιδιά, από την Κυβέρνηση, με σκοπό την προαγωγή της εημερίας των παιδιών αυτών. Η Γαλλία και το Βέλγιο ήταν οι πρώτες χώρες που είχαν εισαγάγει το θεσμό των οικογενειακών παροχών. Υπάρχουν χώρες που ο θεσμός καλύτερα όλα τα παιδιά της οικογένειας, σε άλλες καλύτερα από το δεύτερο και σ' άλλες από το τρίτο και μετά. Κριτήριο της σημασίας του θεσμού άποτελεί το ποσοστό των οικογενειακών παροχών επί του συνόλου του έθνικού εισοδήματος που είναι μεγαλύτερο στην περίπτωση της Γαλλίας (4,12%), του Βελγίου (3,01%), της Αυστρίας (2,89%), της Ιταλίας (2,53%), δηλαδή των άναπτυγμένων χωρών. Στις άνατολικοευρωπαϊκές χώρες τα οικογενειακά επίδοματα, στο ποσοστό των άπολαβών της οικογένειας, αυξάνουν άνάλογα με την αύξηση του άριθμού των παιδιών. Στην Τσεχοσλοβακία, π.χ., για το πρώτο παιδί παρέχεται οικογενειακό επίδομα ίσο με το 5% των άπολαβών και για το τέταρτο ίσο με το 48% περίπου.

Έχει διαπιστωθεί ότι ο θεσμός του οικογενειακού επίδοματος συμβάλλει σε μία ευνοική άλλαγή των αξιών, καλλιεργώντας την ιδέα στο λαό ότι η κοινωνία δέχεται εθμενός τα παιδιά. Από έρευνες όμως που έγιναν δεν κατέστη δυνατό να διαπιστωθεί με βεβαιότητα η επίδραση που μπορεί να έχει το οικογενειακό επίδομα πάνω στη γεννητικότητα· αύτό ίσως, επειδή η σχέση των οικογενειακών επιδομάτων προς τη γεννητικότητα εξαρτάται από το επίπεδο της κοινωνικοοικονομικής άναπτύξεως μίας χώρας. Όρισμένοι έρευνητές έχουν έπισημάνει ότι σε μερικές χώρες, όπως στη Γαλλία και Σουηδία, η σχέση αύτη είναι θετική, ενώ στην περίπτωση της Νορβηγίας, π.χ., που χορηγείται επίδομα από το δεύτερο παιδί και μετά, δεν διαπιστώθηκε συσχέτιση μεταξύ επιδομάτων και γεννητικότητας. Στην Όλλανδία, στο έρώτημα «κατά πόσο, με μεγαλύτερο οικογενειακό επίδομα, θα αυξανόταν ο άριθμός των γεννήσεων», 71% των έρωτηθέντων άπάντησαν άρνητικά.

(β) *Συστήματα φορολογίας του εισοδήματος*: Πολλές

χώρες ἔχουν συστήματα μειώσεως τοῦ φόρου εισοδήματος ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ὅστε νά ἐλαττώνονται τά οικονομικά βάρη τά ὁποῖα πολλαπλασιάζονται ἀπό τήν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν. Σέ πολλές ὁμως περιπτώσεις τό μίνιμουμ φορολογητέο εἰσόδημα εἶναι πάνω ἀπό τό κατά κεφαλῆν εἰσόδημα μέ ἀποτελέσματα λίγες οἰκογένειες νά ὠφελοῦνται ἀπό τίς φορολογικές ἐλαφρύνσεις λόγω παιδιῶν. Τά δύο συστήματα πού ἐξετάστηκαν, δηλαδή τά οἰκογενειακά ἐπίδοματα καί οἱ φορολογικές ἀλλαγές, ἔχουν τόν ἴδιο σκοπό, τή μείωσιν τοῦ οικονομικοῦ βάρους τῆς συντηρήσεως τῶν παιδιῶν· τό πρῶτο ὁμως ἔχει πῶ ἀμεση καί ἐμφανή ἐπίδραση σέ σύγκρισιν μέ τό δεύτερο.

- (γ) **Ἐπίδοματα μητρότητας καί ὀφελή ἀπασχολήσεως:** Ἐπίδοματα μητρότητας χορηγοῦνται σέ μητέρες γιά νά τίς βοηθήσουν ν' ἀντεπεξέλθουν στίς δαπάνες πού συνεπάγεται ἡ γέννησιν ἐνός παιδιοῦ. Σχετικά ὀφέλη παρέχονται ἐπίσης σέ ἐργαζόμενες μητέρες γιά κάλυψιν τῆς ἀπόλειας οἰκογενειακοῦ εισοδήματος ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῆς μητέρας νά ἐργασθῆ, καί γιά νά μπορέσει νά προσφέρει τίς κατάλληλες ὑπηρεσίες φροντίδας στό παιδί τῆς. Ἡ Γαλλία παρέχει ἐπίδομα στίς γυναῖκες ὁλόκληρη τήν περίοδον τῆς ἐγκυμοσύνης. Φαίνεται ὅτι οἱ παροχές σέ πολύτεκνες μητέρες στήν Ἰσπανία καί τή Σοβιετική Ἐνωση ἔχουν αὔξησιν τό ποσοστό τῶν πολυμελῶν οἰκογενειῶν. Οἱ παροχές πρό τῆς γέννησεως καί κατά τῆς γέννησιν μειώνουν τό κίνητρο γιά ἀμβλῶσιν πού σέ πολλές περιπτώσεις γίνεται γιά οικονομικούς λόγους. Ἐξ ἄλλου, ὀφέλη ἀπασχολήσεως (ἄδεια πρό καί μετά τόν τοκετό, διατήρησιν τῶν δικαιωμάτων ἀπασχολήσεως κτλ.), συμβαλλουν στήν ἀμβλῶσιν τῆς καθιερωμένης ἀρνητικῆς σχέσεως μεταξύ ἀπασχολήσεως τῶν γυναικῶν καί τῆς γεννητικότητας.
- (δ) **Ἄλλα μέτρα γιά ἐνθάρρυνσιν τῆς γεννητικότητας:** (i) Παροχή χορηγημάτων καί δανείων σέ νεονύμφους καί (ii) ἐπιχορήγησιν ὑπηρεσιῶν πού ἐξυπηρετοῦν σέ μεγάλο βαθμό τίς οἰκογένειες.

Ἡ παροχή ἀπό μέρος τῆς Κυβερνήσεως ὀφελημάτων σέ εἶδος, ὑπηρεσιῶν στέγης, μεταφοράς, παιδείας, φροντίδας τῶν παιδιῶν, ἐπιδοτήσεως διακοπῶν κτλ. ἀποσκοπεῖ στή μείωσιν τοῦ ἀντικτύπου τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας πάνω στό βιοτικό ἐπίπεδο. Τό σύστημα τῆς παροχῆς φροντίδας στά παιδιά ἐργαζομένων μητέρων ἐφαρμόζεται σέ πολλές χώρες, ἀναφορικά μέ παιδιά προσχολικῆς ἡλικίας, καί κυρίως στή Σοβιετική Ἐνωση καί τίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, μέ σκοπό τή διασφάλισιν γιά τή μητέρα τῶν δικαιωμάτων νά ἐργάζεται. Σέ πολλές χώρες, ὅπως στήν Ἰταλία, οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἀπασχολοῦν πάνω ἀπό ἕνα ὀρισμένον ἀριθμό γυναικῶν ἀπαιτεῖται νά παρέχουν νηπιοκομικές διευκολύνσεις γιά τά παιδιά

τῶν ἐργαζομένων μητέρων. Ἄλλα μέτρα πού ἀποσκοποῦν στήν ἐλάττωσιν τοῦ οικονομικοῦ βάρους τῶν γονέων περιλαμβάνουν τή μείωσιν σταῖ κόμιστρα μέ μέσα δημοσίων μεταφορῶν γιά παιδιά κάτω ἀπό ὀρισμένη ἡλικία, τήν παροχή σχολικῶν γευμάτων καί ὑπηρεσιῶν ὑγείας σέ μαθητές καί εἰδικά βοηθήματα σέ μεγάλες οἰκογένειες γιά φοίτησιν τῶν παιδιῶν τους στά σχολεῖα.

Τά πῶ πάνω μέτρα μποροῦν νά ἐπιρρέασουν κατά διάφορους τρόπους τή γεννητικότητα. Τά ἐπίδομα γάμου καί τά δάνεια μπορεῖ νά ἀποτελέσουν κίνητρο, ὅστε οἱ γάμοι νά γίνονται ἐνωρίτερα μέ ἀποτελέσματα τήν αὔξησιν τοῦ ποσοστοῦ τῶν νυμφευμένων. Ἄν καί τά ὠφελήματα σέ εἶδος ἀποσκοποῦν βασικά στήν ἐξύψωσιν τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή βελτίωσιν τῆς «ὑγείας, τῆς ζοτικότητας καί τῆς ἐνυμείας τῶν παιδιῶν», εἶναι δυνατό ἐπίσης νά μειώσουν τοὺς οικονομικούς περιορισμούς τῶν πολυμελῶν οἰκογενειῶν. Ἐν τούτοις, γενικά πιστεύεται ὅτι ἡ ἐπίδρασιν τῶν μέτρων αὐτῶν πάνω στή γεννητικότητα δέν εἶναι μεγάλη.

5. Συμπεράσματα-ἀπόψεις

Ἐξετάζοντας τά διάφορα μέτρα πού πάρθηκαν ἀπό ἀναπτυγμένες χώρες γιά τήν ἀναχαίτισιν τοῦ ρυθμοῦ μειώσεως τῶν γεννήσεων καί λαμβάνοντας ὡς ὄψη τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στήν κυπριακή οικονομία, μποροῦμε νά ἐξαγάγουμε μερικά συμπεράσματα καί νά διαμορφώσουμε ὀρισμένες ἀπόψεις σχετικά μέ τό τί εἶναι σκοπῶν νά ἐπιδιωχθῆ καί πῶς νά μεθοδευθῆ γιά τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς ὑπογεννητικότητας στήν Κύπρον.

Ἀπό τήν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων προκύπτει ὅτι ὁ ρυθμός αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ θά συνεχισθῆ καί πέραν τοῦ ἔτους 2000 ἀλλά σέ μειούμενον βαθμό. Ἔτσι, ὁ ρυθμός αὐξήσεως στή δεκαετία 1990-2000 ὑπολογίζεται νά εἶναι μικρότερος σέ σύγκρισιν μέ τό ρυθμό αὐξήσεως στή δεκαετία 1980-1990. Στήν περίοδον 1980-2000 ἡ ἐτήσια αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ ὑπολογίζεται ὅτι θά κυμαίνεται μεταξύ 0,5% καί 0,8% (σέ μεγάλο βαθμό αὐτή θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τή μετανάστευσιν), δηλαδή θά εἶναι μεγαλύτερη σέ σύγκρισιν μέ τήν ὑπολογιζόμενη στίς ἐνδρωπαικῆς χώρες γιά τήν ἴδια περίοδον (0,3% - 0,6%).

Ἐν τούτοις, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει πρόβλημα. Λαμβανομένου ὡς ὄψη ὅτι τά διάφορα μέτρα ἀναφορικά μέ τήν πληθυσμιακή πολιτική ἀπαιτοῦν μακρὸ χρονικὸ διάστημα γιά ν' ἀποδώσουν, ἔστω καί ἂν ὀξύνουν τὸ πληθυσμιακὸ ἀνάμεσιν μετά τό 2000, μέτρα γιά ἀντιμετώπισιν τῆς καταστάσεως θά πρέπει ν' ἀρχίσουν νά λαμβάνονται ἐγκαίρως.

Τό πρῶτο πού ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ ἔρευνα ἀναφορικά μέ τοὺς παράγοντες πού συμβαλλουν στήν ὑπογεννητικότητα στήν Κύπρον. Ἐπειδὴ τό πρόβλημα εἶναι σύνθετο καί πολύπλοκο καί σχετίζεται μέ κοινωνικοοικονομικούς καί ἄλλους παράγοντες μέσα στά

πλαίσια των ειδικών συνθηκών της καθεμιάς χώρας, ή εμπειρία άλλων χωρών ενδείξεις μόνο μπορεί να δώσει ως προς τους τρόπους αντιμετώπισής του.

Από την ανάλυση των μέτρων που πάρθηκαν σε άλλες χώρες για αναχαίτιση της υπογεννητικότητας φαίνεται ότι όρισμένα από τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται στην Κύπρο, όπως η μείωση στο φόρο εισοδήματος ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών στην οικογένεια, τα επιδόματα μητρότητας και άλλα μέτρα (άδεια στις εργαζόμενες μητέρες πρό και μετά τον τοκετό, επιχορήγηση μεταφορικών εξόδων και γευμάτων απόρων μαθητών κτλ.). Το θέμα είναι ότι τα μέτρα αυτά πάρθηκαν για σκοπούς που δεν άμβλυναν όμως στην αναχαίτιση της υπογεννητικότητας, όπως η σε κάποιο βαθμό οικονομική ενίσχυση οικογενειών στο να άντεπεξέλθουν στις αυξημένες ανάγκες συντηρήσεως και μορφώσεως των παιδιών, η αναπληρωση του εισοδήματος της εργαζόμενης μητέρας κτλ. Φυσικά, τα μέτρα αυτά συμβάλλουν στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των οικογενειών, δεν έχει όμως μέχρι τώρα γίνει έρευνα για να εξακριβωθεί σε ποιο βαθμό έχουν επίδραση στη γεννητικότητα ή σε ποιο μέτρο απαιτούνται τροποποιήσεις σ' αυτά, ώστε να επιτυγχάνεται ή συμβολή τους και στη γεννητικότητα. Το τελευταίο, δηλαδή η τροποποίηση υφισταμένων μέτρων (φορολογίας, άδειας στις εργαζόμενες μητέρες για άποχη από την εργασία λόγω τοκετού κ.ά.) θα μπορούσε να αποτελέσει την αφετηρία των μέτρων για αναχαίτιση και αντιμετώπιση της πληθυσμιακής μείωσης, ώστε ταυτόχρονα με την επίτευξη άλλων σκοπών να προωθείται και η θετική συμβολή στην αύξηση της γεννητικότητας. Άς σημειωθεί ότι μέτρα που αναφέρονται στα όφελήματα εργαζομένων μητέρων (άδεια άποχης από την εργασία λόγω τοκετού, που επεκτείνεται και στα πρώτα χρόνια ανατροφής των παιδιών, άδεια με άποδοχές λόγω ασθένειας παιδιού κτλ.) έδωσαν ικανοποιητικά αποτελέσματα σε όρισμένες ευρωπαϊκές χώρες που εφαρμόστηκαν.

Ένα δεύτερο μέτρο που θα μπορούσε να εξετασθεί σε ποιο βαθμό συμβάλλει στην αναχαίτιση της μείωσης στο πληθυσμό είναι η παροχή διευκολύνσεων διημερεύουσας φροντίδας (βρεφοκομικών-νηπιοκομικών σταθμών κτλ.) για παιδιά εργαζομένων μητέρων. Αυτό θα είχε διπλό πλεονέκτημα, γιατί θα μπορούσε ταυτόχρονα να συμβάλει στην αύξηση του εργατικού δυναμικού μεταξύ των γυναικών. Συναφές είναι και το θέμα των δρων λειτουργίας τέτοιων διευκολύνσεων (χρόνου λειτουργίας, ύψους τροφοίων, γεωγραφικής κατανομής τους —τά 2/3 βρίσκονται σε

αστικές περιοχές) που απαιτούν τροποποίηση ώστε να εξυπηρετείται καλύτερα η εργαζόμενη μητέρα.

Τρίτο μέτρο που ταυτόχρονα συμβάλλει στη βελτίωση του πληθυσμού είναι η μείωση της βρεφικής θνησιμότητας: το 1978 υπολογιζόταν σε 17 θανάτους ανά 1000 γεννήσεις (έναντι 11-14 δυτικοευρωπαϊκών χωρών, όπως της Γαλλίας, της 'Ολλανδίας και του Βελγίου).

Τέταρτο μέτρο για την αναχαίτιση της μείωσης του πληθυσμού είναι η μείωση της μεταναστευσίας και ο επαναπατρισμός Κυπρίων που έχουν μεταβεί στο εξωτερικό, κυρίως μετά τα γεγονότα του 1974. Γι' αυτό απαιτείται:

- α) Υπεύθυνη ενημέρωση των αποδημούντων και των εγκατεστημένων στο εξωτερικό για τις συνθήκες απασχολήσεως και διαβίωσης στην Κύπρο.
- β) Παροχή διαφόρων διευκολύνσεων σε επαναπατριζόμενους (επαγγελματική καθοδήγηση, σύναψη διμερών συμβάσεων με άλλες χώρες για κατοχύρωση δικαιωμάτων των επαναπατριζομένων — μεταφοράς κεφαλαίων, συντάξεων κτλ.).

Τό οικογενειακό επίδομα είναι ένα δαπανηρό μέτρο που η αποτελεσματικότητά του σε χώρες που καθιερώθηκε είναι αμφίβολη, γι' αυτό πρό της εκφράσεως απόψεων ως προς τη σκοπιμότητα εισαγωγής του απαιτείται η διεξαγωγή σχετικής έρευνας. Άλλα μέτρα που θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης είναι η επιδότηση των δαπανών για σπουδές παιδιών οικογενειών που έχουν μέλη πέραν ενός ορισμένου αριθμού, καθώς και η παροχή διευκολύνσεων για απόκτηση στέγης. Συναφές παρατηρείται ότι, με βάση την εμπειρία άλλων χωρών, η ευνοϊκή αντιμετώπιση θεμάτων πολυτέκνων οικογενειών συμβάλλει στη διαμόρφωση των επιθυμητών αξιών απέναντί τους με την καλλιέργεια του προτύπου ότι το κοινωνικό σύνολο τις δέχεται ευμένως.

Η πολλαπλότητα των αιτίων της υπογεννητικότητας σημαίνει την ανάγκη υιοθετήσεως και πολλαπλών μέτρων για την αντιμετώπισή της. Αυτό δυσχεραίνει την αξιολόγηση των διαφόρων μέτρων ή όποια όμως είναι αναγκαία και θα πρέπει να βασίζεται στην αρχή της αποδοτικότητας, δηλαδή της επιτεύξεως του καλύτερου επιθυμητού αποτελέσματος σε σχέση με τις δαπάνες που συνεπάγονται τα διάφορα μέτρα. Βασικά στοιχεία για το σκοπό αυτό αποτελούν επομένως οι εκτιμήσεις των δαπανών και τα πορίσματα έρευνών στον άφορά την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα των υπό μελέτη μέτρων, ώστε να καταστεί δυνατή η ιεράρχηση και ο καλύτερος μεταξύ τους συνδυασμός.